

УДК 323(477.81)

ББК 66.5

**ВІД «М'ЯКОЇ» ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ ДО ДЕКОМУНІЗАЦІЇ:
ЕТНОЦЕНТРИЧНА ВІЗІЯ ПЕРЕОЗНАЧЕННЯ ТОПОНІМІЧНОЇ
СИСТЕМИ ВЕРБАЛЬНИХ МАРКЕРІВ РІВНОГО**

П. С. Долганов

*Рівненський державний гуманітарний університет;
33027, Рівне, вул. Степана Бандери, 12;
тел. +380 (362) 26-48-69; email: petro.dolhanov@gmail.com*

Статтю присвячено проблемі аналізу процесу декомунізації в Україні. У дослідженні охарактеризовано перейменування вулиць із регіональної перспективи м. Рівного. Стаття включає характеристику особливостей здійсненого місцевою владою м. Рівного перейменування вулиць, аналіз політичного контекст прийняття рішень та характеристику теоретичних підходів, які використовувалися у процесі цього дослідження. Аналіз перебігу декомунізаційного процесу в Рівному було здійснено з використанням методології правосуддя перехідного періоду та концепту ідеологічної деколонізації пам'яті обґрунтованого П'єром Нора. Процес декомунізації охарактеризовано як практику, що позначилася значною домінантою політичної інструменталізації, що не сприяє повноцінній деколонізації колективної пам'яті. У результаті здійсненого аналізу ми прийшли до висновку, що перейменування вулиць є лише частиною деколонізаційного процесу. Подальше переозначення символічної спадщини тоталітарного минулого в Україні потребує більш рефлексивних підходів, що спонукатимуть до її глибшого переосмислення. Інша серйозна проблема, охарактеризована у статті, полягає в реідеологізації символічного простору Рівного: символи комуністичної доби почати механічно змінювалися символікою іншої радикальної ідеології – українського інтегрального націоналізму.

Ключові слова: *політика пам'яті, ідеологічна деколонізація, націоналізм, правосуддя перехідного періоду.*

Із перемогою Революції гідності меморіальні ландшафти українських міст зазнали чергових суттєвих змін. Вже у процесі розгортання революційних подій розпочалася стихійна «війна» з радянськими меморіальними маркерами у символічному просторі держави, процесом, що від початку головним чином фокусувався на знесенні пам'ятників Леніну (вдало означений журналістами як «ленінопад»). Однак стихійний рух вже через рік після зміни влади знайшов своє легітимне продовження на законодавчому рівні. 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України прийняла чотири меморіальні закони. Згідно з одним із них – Законом

України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» – місцева влада зобов'язувалася переозначити той меморіальний ландшафт, що був пов'язаний із радянською спадщиною [8]. Так розпочалася друга масштабна хвиля перейменувань вулиць і навіть населених пунктів в Україні, відома як процес декомунізації (перша мала місце у 1990-х рр. після розпаду СРСР). Від першої хвилі перейменувань її відрізняло те, що, хоча відповідальність за реалізацію більшості приписів вищезначеного закону і покладалася на органи місцевого самоврядування, цей процес відбувався під контролем одного з центральних органів державної влади – Українського інституту національної пам'яті. Перейменування ж першої половини 1990-х рр. повністю належали до юрисдикції місцевих рад і залежали від їхньої політичної волі. Тому ідеологічна деколонізація меморіальних ландшафтів у 1990-х рр. відбулася лише у тих містах, місцеві ради яких прихильно поставилися до ідеї «дерадянзації» символічного ландшафту.

Чергова хвиля перейменувань у 2016 р. позначилася і на м. Рівне. Незважаючи на те, що переважна більшість символів, пов'язаних із радянським спадком, зазнала «люстрації» ще у 1990-х рр., тодішня місцева влада не підійшла до цього завдання настільки відповідально, щоб позбутися всіх меморіальних маркерів, які мали радянське семантичне навантаження [7, с. 140].

Перш ніж перейти до аналізу особливостей топонімічних змін у м. Рівне, здійснених у 2016 р., варто означити основні концептуальні рамки того процесу, який дістав назву «декомунізація». Адже, у порівнянні з попередніми стихійними перейменуваннями, поставленими в залежність від політичної волі органів місцевого самоврядування, цей процес, перебуваючи під контролем одного з центральних органів державної влади, мав всеукраїнський характер. Саме тому він заслуговує на повноцінне означення терміном «декомунізація» (до стихійних же перейменувань 1990-х рр., які не координувалися на загальнодержавному рівні, навряд чи можна застосувати цю категорію). Остання не є унікальним українським випадком – вона має як власну тривалу історію у низці держав Центрально-Східної Європи, так і методологічне обґрунтування в контексті концепту «правосуддя перехідного періоду».

Цю категорію вперше було вжито у 1995 р. у статті «Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes» за редакцією Kritz [21, р. 2]. Згідно з визначенням ООН, правосуддя перехідного періоду – це комплексний набір процесів та механізмів, покликаних примирити суспільство зі спадщиною масових злочинів, аби забезпечити справедливість, прозорість та примирення [21, р. 3]. Управління Верховного Комісара ООН з прав людини у 2009 р. чітко визначило основні компоненти цього процесу:

– процес правосуддя (покарання злочинців);

- матеріальні компенсації жертвам злочинів / реституція;
- відновлення історичної справедливості шляхом всебічних досліджень злочинів минулого, які покликані пролити світло на справжню сутність режиму, віднайти більшість його жертв та з'ясувати їхню долю [21, р. 4].

Ці положення і окреслили основні рамки декомунізаційного процесу. У контексті останнього з них (хоча воно безпосередньо і не вказує на необхідність змін у меморіальних ландшафтах) низка посттоталітарних режимів вдавалася до кардинальних перетворень своїх символічних просторів, «очишуючи» їх від спадку тоталітарної міфології. У більшості держав Центрально-Східної Європи цей процес був пов'язаний з іншими компонентами правосуддя перехідного періоду. За твердженням Adam Czarnota, декомунізація у посткомуністичних державах часто виявлялася нерозривно пов'язаною з люстрацією: нові політичні еліти низки держав розглядали їх комплексно, не розділяючи на два окремі процеси [19]. Люстрація інтерпретувалася ними як різновид «покарання» за причетність до злочинної політики попереднього режиму. При цьому навіть перебування на керівних посадах під час панування тоталітарного режиму без будь-яких судових вироків апіорі робило людину винною. Така інтерпретація «покарання» як елементу правосуддя перехідного періоду, йдучи в розріз із фундаментальними правами людини та позначаючись відтінками «колективної провини», одразу ж наштовхнулася на різку критику як серед інтелігенції, так і політичного істеблішменту й провідних юридичних експертів, що призвело до серйозних політичних дебатів та зумовило значну непослідовність у реалізації політики декомунізації.

Тому, характеризуючи останню, варто уникати узагальнюючих суджень, які можуть привести до хибних висновків, адже у кожній з окремо взятих посткомуністичних республік перебіг декомунізації та люстрації відбувався своїм особливим шляхом. Низка держав застосовувала лише окремі компоненти правосуддя перехідного періоду, відмовляючись при цьому від люстрації. Зокрема, це стосується випадків Польщі та Угорщини у 1990-х рр. Декомунізаційна політика цих держав була вдало означена висловом відомого польського інтелектуала Адама Міхніка: «Амністії – так, амнезії – ні» [19, р. 141]. У результаті покарання за злочини комуністичного режиму в Польщі у системному контексті так і не відбулися, як і послідовна системна люстрація¹. Жорстку ж люстра-

---

¹ Подібну стратегію обрали політичні еліти і низки поставторитарних держав, недемократичний спадок яких не був пов'язаний із комунізмом. Таким шляхом пішла ПАР. У 1995 р. тут було прийнято закон «Про заохочення до національної єдності і примирення». У 2010 р. Верховний суд Бразилії підтримав ідею про те, що амністія для злочинців попередніх режимів є необхідною для консолідації миру і є результатом соціального консенсусу. Право на амністію було впроваджено і в постфранкістській Іспанії одразу після початку демократичного транзиту (1977 р.).

ційну і декомунізаційну політику здійснювали політичні еліти тих держав, у яких вони почували себе непевно (Чехословаччина після 1989 р. та Литва після 1991 р.). Страх перед можливим реваншем колишньої партноменклатури спонукав їх до рішення усунути її від влади якщо не назавжди, то принаймні на початковому етапі демократичного транзиту (як у випадку Чехії, де представникам служби безпеки та партійним функціонерам у 1991 р. було на 5 років заборонено «...займати керівні посади на державній службі, в армії, судах, балотуватися до виборних органів усіх рівнів... чи виконувати будь-які інші виборчі функції») [14]. Подолання наслідків політики тоталітарних режимів шляхом матеріальних компенсацій їхнім жертвам у більшості з посткомуністичних держав також не відбулося.

Таким чином, останні звузили рамки правосуддя перехідного періоду до вибору між двома його компонентами – покарання і «truth process», – беручи за основу їх у комплексі (але часто інтерпретуючи на власний розсуд, вважаючи люстрацію частиною покарання) або ж зосереджуючись лише на одному із них – відновленні історичної справедливості («процес повернення правди про минуле»), невід'ємним компонентом якої майже завжди розглядалося «очищення» меморіального ландшафту від комуністичної символіки.

Тому держави, які відмовилися від застосування покарання для політичних діячів та посадовців колишніх тоталітарних режимів у будь-якому його прояві (кримінальний процес або люстрація), вдалися до послідовної «люстрації» своїх меморіальних ландшафтів та актуалізації об'єктивних історичних студій, що адекватно оцінювали політику попередніх режимів та долали більшість «білих плям» минулого. Відзначимо, що одним із завдань такої політики у значно ширшому контексті, визначеному французьким філософом П. Нора, була ідеологічна та внутрішня деколонізація пам'яті (її звільнення від амнезії тоталітарного минулого) [13]. У рамках політики подолання тоталітарної амнезії передбачається «повернення» до колективної пам'яті суспільств історії домінуючих соціальних груп (етнічних, релігійних меншин тощо). Якщо не в правовому, то принаймні у філософському контексті інтерпретуємо повернення пам'яті про «стертих» меморативною політикою тоталітарних режимів меншин складовою правосуддя перехідного періоду. Зокрема, позірний аналіз меморіальних ландшафтів низки сучасних польських міст дає підстави висновувати про те, що, хоча й несистемно, але подібна внутрішня деколонізація пам'яті низки етнічних меншин стала складовою декомунізаційного процесу цієї держави (взяти хоча б низку меморіальних маркерів у м. Краків, які символізують його єврейське минуле).

Зважаючи на поліетнічний характер більшості міст України ще у міжвоєнний період, вважаємо таку складову декомунізації надзвичайно

вагомою для формування цінностей толерантності і демократичної політичної культури, без яких успіх демократичного транзиту держави виглядав би сумнівно.

Політика у сфері переозначення топонімічних маркерів здійснювалася більшістю посткомуністичних держав майже одразу після обрання нової демократично орієнтованої влади (1989 р. – для більшості держав Центрально-Східної Європи та 1991 р. – у випадку із республіками Прибалтійського регіону). Тому декомунізаційний процес там ніс у собі значну загрозу реідеологізації без внутрішньої деколонізації, в умовах якої заміна комуністичних символів національними не усувала б засадничої методологічної хиби недемократичної політики пам'яті – насадження єдино правильної картини бачення минулого. Ця загроза крилася в ще живій інституційній пам'яті, яка могла б спрямовувати на цей хибний шлях нові політичні еліти в умовах, коли стійкі демократичні інститути були не сформовані. Не менш серйозну загрозу такої реідеологізації меморіальних ландшафтів становив і брак демократичної культури як серед політичних еліт, так і більшості громадян у посттоталітарний період. У такій ситуації одні лише адміністративні дії з переозначення меморіальних маркерів навряд чи могли призвести до швидких вагомих результатів [22, р. 98]. Тому Україна, яка стала на шлях декомунізації через майже 24 роки після розпаду СРСР, мала значно кращі шанси під цим оглядом здійснити її з урахуванням демократичної практики.

Наслідуючи приклад Польщі, Україна обрала лише один із компонентів правосуддя перехідного періоду – пов'язаний із реінтерпретацією минулого та подоланням його білих плям. Жодних судових процесів над причетними до злочинів тоталітарного періоду українським меморіальним законодавством 2015 р. не передбачається (хоча в українському випадку жодних законів про амністію не публікувалося, але де-факто і судових процесів теж не здійснювалося – це певне закріплення амністії за замовчуванням шляхом відмови включати до меморіального законодавства положення про покарання злочинців та люстрацію¹), як і матеріальних компенсацій жертвам.

Спробуємо здійснити аналіз того, наскільки перебіг декомунізаційного процесу відповідає духу правосуддя перехідного періоду та деколонізації пам'яті недомінантних соціальних груп на прикладі м. Рівне. Це місто видається зручним для аналізу тому, що є дуже типовим для Західної України у багатьох контекстах, а, отже, висновки, зроблені на основі аналізу в його випадку, можуть слугувати хорошим матеріалом

---

¹ Не зовсім вдалий процес люстрації українська влада ініціювала лише стосовно представників попередньої влади, яку було усунуто в результаті Революції гідності. Однак він практично не набув антирадянського контексту.

для екстраполяцій (із тим лише застереженням, що подібні узагальнення мають бути обережними та враховувати місцеву специфіку декомунізації в інших містах регіону). До переліку цих типових рис міста відносяться такі:

- поліетнічний характер до Другої світової війни (його єврейсько-польське культурне обличчя);
- Голокост як найтрагічніша сторінка за всю історію міста (за різними оцінками у 1941-1942 рр. Рівне втратило близько 60 % свого населення, усіх своїх євреїв) [4];
- перетворення Рівного в моноетнічне українське місто під демографічним оглядом лише після Другої світової війни за рахунок переселення до спустошеного в усіх контекстах Рівного мешканців оточуючої сільської місцевості (як влучно означив ці процеси Я. Грицак на прикладі Львова – не місто асимілювало село, а село асимілювало місто), у зв'язку з чим у ньому продовжують функціонувати етностереотипи, властиві традиційному сільському середовищу [5, с. 159];
- значна домінанта націонал-популізму на рівні регіональної культурної політики, при амбівалентності оцінок різних подій минулого та пануванні загальної ідеологічної невизначеності у місцевому партійно-політичному спектрі.

Саме ці історично та політично зумовлені риси і перетворюють м. Рівне у хороший приклад для аналізу декомунізаційного переозначення топонімічної системи вербальних маркерів відповідно до прийнятих у 2015 р. меморіальних законів. Перед тим як перейти до аналізу результатів цього процесу в місті, коротко окреслимо його інституційні рамки. Реалізація декомунізації формально перебувала у віданні Рівненського міськвиконкому (а саме міського голови), який вже до середини 2016 р. успішно затвердив перейменування понад 28 вулиць. Ще 7 вулиць було перейменовано за розпорядженнями голови Рівненської обласної державної адміністрації [15]. Однак ключова роль у процесі визначення тих топонімічних маркерів, які підлягали «люстрації», належала комісії з питань найменування міських об'єктів, встановлення пам'ятних знаків, меморіальних та анотаційних дощок на території міста Рівного. Саме на її рекомендації постійно посилався міський голова у своїх розпорядженнях про перейменування тих чи інших вулиць [12]. Як засвідчує поверхневий аналіз повідомлень у місцевих ЗМІ, у яких висвітлювався перебіг декомунізації в Рівному, значний вплив на роботу комісії мав місцевий історик А. Жив'юк, який чи не найбільше коментував декомунізаційні рішення міського голови [6; 2; 9].

Більшість місцевого населення цілком спокійно поставилася до декомунізаційної політики. Окрім поодиноких випадків, жодного серйозного спротиву процес топонімічних змін серед громади міста не викликав. Поодинокі виступи проти них гіпотетично трактуємо радше тим

дискомфортом, який вони породжували у представників міської громади, ніж проявом їхніх стійких ідеологічних переконань [16].

Передусім продемонструємо результати здійсненого контент-аналізу перейменованих вулиць, класифікуючи їх за ідеологічним критерієм з допомогою нижченаведених матричних класифікаторів (табл. 1).

Таблиця 1. Типологізація перейменованих адресних урбанонімів за ідеологічним критерієм

Вулиці, що символізують просторово-історичний континуум розвитку міста			Вулиці, які забезпечують інтерналізацію певних символів минулого, не пов'язаних із просторово-історичним континуумом розвитку міста		Назви вулиць, що не мають історичного змістового навантаження	
Символізують поліетнічне минуле міста	Відображають українське минуле міста чи регіону	Мають нейтральний контекст	Національний характер	Поліетнічний характер історичного розвитку України	Вулиці, які позбавлені ідеологічного контексту	Вулиці, що репрезентують новий меморативний канон (герої АТО / Небесної Сотні)
1	13	2	8	0	8	3
16 (46 %)			8 (23 %)		11 (31 %)	
35						

Результати, продемонстровані у табл. 1, засвідчують значну регіональну домінанту при визначенні нових топонімічних маркерів. Однак не варто поспішати інтерпретувати ці дані торжеством регіональної контр-пам'яті над загальнодержавною. Більшість із нових назв є репрезентацією локальної пам'яті, яку розглядаємо конструктором / «переви-найденням традиції» у дусі загальнодержавної політики пам'яті, оскільки вони органічно вписуються у національний, а подекуди націоналістичний метанаративи, що є частиною офіційної стратегії діючої влади у сфері конструювання нового меморіального ландшафту держави. Зокрема, вулиці імені Миколи Негребицького, Вротновських є частиною націоналістичного канону героїки ОУН-УПА. Олекса Новак – відомий місцевий активіст Народного руху України, Андрій Лайко – вояк в лавах армії УНР родом із Рівного. Подібні зв'язки можна простежити серед більшості назв, які з першого погляду репрезентують регіональну пам'ять. Припускаємо, що до появи у символічному просторі міста більшість із них навряд чи була частиною того, що Е. Томпсон означила як «пам'ять спільноти» («жива» пам'ять регіональної спільноти). Тому розглядаємо їх у контексті винайдення нової національної традиції (вживаємо цю категорію у тому значенні, яке у неї вкладав Е. Гобсбаум) [11, с. 91; 3]. Регіональне ж походження цих символів інтерпретуємо ра-

дше спробою конструювання міфу про нерозривний / неперервний історичний зв'язок м. Рівного із загальнонаціональними політичними проектами виборювання незалежності, що надає цій стратегії історизації публічного простору значного телеологічного присмаку.

Серед помітних прикладів декомунізації відзначимо, що парадоксальним чином перейменування міста Кіровоград позначилося і на декомунізаційному процесі у Рівному: вулицю Кіровоградську, наявну у місті, було перейменовано, але не у Кропивницьку, а іменем місцевого спортсмена Анатолія Яндали. Три із переназваних вулиць символізують вже новий канон української героїки – вулиця Героїв Небесної Сотні, Миколи Карнаухова та Ігоря Волошина (загиблі воїни АТО).

Таблиця 2. Ідеологічні vs неідеологічні топонімічні вербальні маркери

Не мають ідеологічного характеру	Вулиці, що забезпечують інтерналізацію національних зразків
10 (29 %)	25 (71 %)
35	

У результаті нового вербального маркування простору лише незначна кількість вулиць позбулася ідеологічного звучання (вулиці Літня і Перескок, до прикладу). Як засвідчують результати аналізу у табл. 2, переважаюча більшість нових топонімічних вербальних маркерів набула національного забарвлення. Тому з певністю висновуємо про те, що декомунізаційний процес у Рівному позначився яскраво вираженою конструктивістською домінантою націоналізації меморіального ландшафту. Навіть єдина нова назва, що певним чином репрезентує єврейську візію минулого міста, була вписана у контекст українських національно-визвольних змагань. Мойсей Базін – єдиний представник єврейської спільноти, іменем якого назвали одну з декомунізованих вулиць – був міністром із єврейських справ в уряді УНР, що перетворює навіть цей поодинокий полікультурний символ у певну напівінтегровану складову національного канону про революцію 1917-1920 рр. Тому М. Базін репрезентує тут радше частину українського національного наративу, ніж традиційне єврейське обличчя міста у минулому.

Результати ж класифікації тих топонімічних вербальних маркерів, які репрезентують виключно українську візію минулого, демонструють вражаючу «мілітаризацію» меморіального ландшафту. Назви вулиць, присвячені діячам чи подіям, що канонізують воєнні звичаї і трагедії українського народу, складають 50%. Ці результати краще осмислюватимуться у порівнянні з місцем мілітарних адресних урбанонімів у топонімічній системі Рівного після першої хвилі деколонізації його меморіального ландшафту у 1990-х рр. Результати переозначення символіч-

ного простору міста у той період призвели до суттєвих структурних змін у семантичній ієрархії нової системи національних маркерів – від абсолютного домінування військової героїки у радянський період (56,1% назв вулиць у радянському Рівному мали таке семантичне забарвлення) до більшої кількості назв вулиць, присвячених відомим діячам науки, культури та мистецтва (59,6% нових адресних урбанонімів національного характеру були присвячені культурним символам) [7, с. 148]. Це спонукає до констатації того факту, що у результаті трансформації символічного простору міста у 1990-х рр. відбулася демілітаризація / деколонізація його меморіального ландшафту. Вона суттєво пом'якшила безапеляційну мілітарну символіку менш нав'язливими культурними маркерами.

Таблиця 3. Тематична класифікація адресних урбанонімів національного характеру

Адресні урбаноніми, що мають мілітарний характер	Назви вулиць, що присвячені українським громадським, державним і політичним діячам чи подіям	Назви вулиць, що присвячені відомим діячам науки, культури та мистецтва	Вулиці, що мають інший національний контекст
12 (50%)	5 (17%)	7 (29%)	1 (4%)
25			

Тому політика декомунізації символічного простору міста на рівні його топонімічної системи вербальних маркерів, реалізована міською владою у 2016 р., позначилася поверненням до тої практики історизації простору, яка була властива Рівному у радянський період. Ймовірно, що зовнішня агресія та військові дії, які обумовили значну домінанту героїчного історичного дискурсу в Україні, знайшли своє відлуння на рівні декомунізаційної політики регіональних еліт. У зв'язку з цим локальна проекція загальнодержавного дискурсу героїки виглядає цілком закономірно. Однак вона не може не насторожувати: реанімація радянської практики, хоча й часткова, все ж не сприяє формуванню демократичних цінностей та толерантності, не наближує український меморативний дискурс до європейської практики фокусування уваги на жертвах та представниках недомінантних груп.

Від пастки надмірну мілітаризованого чоловічого нарративу героїки міг врятувати збалансований гендерний підхід до декомунізації. Однак серед усіх перейменованих вулиць маємо 17 назв, що пов'язані з історичними діячами чоловічої статі, і лише одну – жіночої (відома скульпторка Теодозія Бриж). Ймовірно, що не останню роль у такому патріархальному підході до декомунізації зіграв гендерний диспаритет на інсти-

туційному рівні. Рішення комісії, в якій, здається, була присутня лише одна жінка, стали закономірною проекцією чоловічого бачення нового меморіального ландшафту. Звідси і традиційний для патріархальної візії минулого надмірний акцент на героїчному дискурсі. Як влучно означила цю проблему Олеся Хромейчук: «Більшість героїв України як правило асоціюються із війною та мілітаризмом. І, оскільки немає іншого місця для жінок у війні окрім символічного, немає місця для них у традиційному героїчному дискурсі «захисників» [20].

Процес декомунізації у м. Рівному також відзначився цікавою особливістю «перевиконання» плану Українського інституту національної пам'яті: «люстрації» зазнали і ті назви вулиць, які відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» не підлягали перейменуванню. Згідно з ч. «д» п. 4 ст. 1 цього закону, до символіки комуністичного тоталітарного режиму відносяться: ««зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, із встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором і вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури)» [8].

Однак місцева влада вдалася до перейменування і тих символів, які були пов'язані із «опором і вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури». Серед них визначаємо такий перелік:

1. Перейменовано вулицю імені Антона Макаренка, відомого педагога радянського періоду, який цілком може вважатися людиною, що була пов'язана із розвитком української педагогічної науки. Репрезентована ним методика сьогодні виглядає вже застарілою, але її не можна викреслити з історії української педагогіки через ідеологічні забаганки сучасних еліт.

2. Павло Мірющенко був пов'язаний із рухом Опору проти нацистських окупантів в Україні. Аргументи рівненського історика А. Жив'юка в одному з інтерв'ю, в якому він обґрунтовує зв'язок Мірющенко із НКВД та партизанськими загонами Медведєва, звучать непереконливо. Цілком зрозуміло, що Медведєв, як і будь-який інший діяч радянського руху Опору тих часів, мав зв'язок зі спецслужбами та радянськими партизанськими загонами. Однак жодних доказів його особистої причетності до воєнних злочинів не наводиться. Тому це перейменування розглядаємо у контексті «перевиконання» плану УІНП [16].

3. Ще одне перейменування подібного роду теж стосується члена радянського партизанського підпілля в Рівному – Миколи Остафова. Не

встигла у 2014 р. на сайті КНУ ім. Т.Г. Шевченка з'явитися хвалебна стаття на честь одного з героїв радянського підпілля (який успішно навчався в аспірантурі цього університету в довоєнний період та демонстрував непогані задатки, щоб стати вченим-астрономом), як вже у 2016 р. місцева влада поспішила відправити цю постать на смітник історії [10]. Досить цікавим виглядає й обґрунтування цього перейменування одним із місцевих ЗМІ: ця постать була частиною радянського міфу про Велику Вітчизняну війну [17]. Але якщо десакралізувати символи, керуючись тим, що вони були частиною радянського міфу, то під декомунізацію потрапляють і Т. Шевченко та Б. Хмельницький (останній особливо підпадає під таку категорію, оскільки був частиною радянського міфу «про єднання двох братніх народів»). Однак це не завадило нам «перефарбувати» їх у національні кольори. Чому ж тоді радянські партизани не змогли стати частиною українського міфу про боротьбу з нацистською окупацією, яка була найкатастрофічнішою сторінкою в історії м. Рівне? Вшанування людини, яка прислужилася до боротьби з нацизмом і не відзначилася жодними воєнними злочинами чи надміру палкою прихильністю до комуністичного ладу (принаймні таких фактів не знайдено), незважаючи на те, що здійснювала це в рамках радянського партизанського руху Опору, могло б стати адекватною переоцінкою символів нашого неоднозначного минулого. Адже ми не вшановуємо Довженка чи Хвильового за те, що вони були палкими комуністами, а лиш тому, що прилучилися до політики українізації.

4. Зміна назви вулиці імені Івана Чернишевського – одного з керівників радянської армії, що координував бойові операції на території України – заслуговує на заувагу не стільки цим фактом, скільки коментарем одного з експертів комісії, яка займалася перейменуванням. «За деякими дослідженнями, підрозділи Червоної армії, що увійшли в Східну Пруссію, відзначались абсолютно нелояльним ставленням до місцевого мирного населення. Осіб чоловічої статі вбивали, а жінок, незважаючи на вік, гвалтували», – зазначає А. Жив'юк [17]. Видається, що рівненський історик вирішив розробити методологію десакралізації постаті С. Петлюри, іменем якого названо одну із центральних вулиць Рівного. Адже, судячи із цієї логіки, командир армії УНР теж «винен» у тому, що не зміг навести лад у лавах своєї армії і зупинити масштабні погромницькі акції. Ймовірно, що для перейменування вулиці, названої на честь одного із радянських генералів, могли знайтися значно перекоптивіші докази: займаючи таку високу посаду, навряд чи він був менше ангажований у співпрацю із НКВС, ніж вищезгадані Остафов та Мірюченко.

Зрештою йдеться не про сам факт «люстрації» уламків радянської міфології у процесі декомунізації (які навряд чи є вартими подальшої сакралізації), а той інтерпретаційний контекст, в якому вона здійснюва-

лася. Заперечення всього, що пов'язане з НКВС і радянськими міфами про «Велику Вітчизняну війну», відбувалося без адекватного обґрунтування і належної критичної рефлексії та переосмислення. І проста заміна більшості назв вулиць, що артикулювали радянські міфологеми, національними – ще один аргумент на користь цієї думки.

Квінтесенцією цієї несхильності до переосмислення стала декомунізація двох символічних уламків радянської доби – гравюри із серпом та молотом на будівлі рівненського поштампу та меморіалу на честь більшовицьких героїв громадянської війни, що на вулиці Дубенській. У результаті декомунізації гравюра позбулася серпа і молота (їх відмонтували, залишивши порожнє місце), а меморіал – свого промовистого надпису: «Гражданской войны боевые походы мы в наших сердцах навсегда бережем» (ці літери було знесено, на чому процес символічних змін і завершився). Вражаючий брак естетичного смаку та креативності місцевих «декомунізаторів» наводить на думку про зміну в місті епохи «соціалістичного реалізму» періодом національного. Замість повноцінного переоблаштування меморіального ландшафту у Рівному вчинили акти легалізованого вандалізму, перетворивши тим самим ці комуністичні маркери у певні символічні потвори-привиди радянської доби. Такі дискурс та політика декомунізації не звільняють від колоніального минулого, а лиш продовжують утримувати суспільство в постколоніальному полоні страху перед його привидами.

Підсумовуючи здійснений аналіз, констатуємо, що у результаті декомунізації в Рівному було успішно виконано (і навіть «перевиконано») національне ідеологічне завдання: залишки радянських символів у меморіальному ландшафті Рівного реконструйовано на національний лад. Однак виражених тенденцій у напрямі внутрішньої деколонізації пам'яті етнічних меншин так і не намітилося. Навіть актуалізована нещодавно у регіональних ЗМІ польсько-єврейська поетеса родом із Рівного Зузанна Гінчанка не знайшла свого місця серед по-новому зісторизованого публічного простору. Два тоталітарні режими – нацистський та радянський – змусили місто забути його поліетнічну історію (один – шляхом політики геноциду, інший – політики пам'яті), а нинішні політичні еліти та представники інтелектуального істеблішменту не виявляють прагнення до її повернення. Тому остаточне подолання тоталітарного спадку у меморіальному просторі Рівного поки що не відбулося.

Міркуючи про причини такого стану речей, висловимо кілька припущень. Ймовірно, що неповернення полікультурного минулого міста в його символічний простір обумовлене стиранням пам'яті про нього. Перенесення цього забутого минулого із накопичувальної до функціональної пам'яті (вживаємо ці категорії у тому сенсі, що його у них вкладала А. Ассман) потребує значних зусиль і залежить від багатьох соціокультурних та політичних чинників [1, с. 14]. Поки що процеси у цих сферах

не зовсім на користь внутрішньої деколонізації пам'яті, однак все може стрімко змінитися.

Друге припущення базується на тому, що неповернення до колективної пам'яті символів польсько-єврейського Рівного зумовлене кількома страхами:

1. «Асимільоване селом» після Другої світової війни місто так і не віднайшло своєї виразної ідентичності, що може породжувати страх перед символами Інших, які загрожують її розчинити.

2. Найтрагічнішою сторінкою у нетривкій історії Рівного став Голокост. Його поодиноким символом сьогодні є меморіал, розташований у місці масового розстрілу євреїв у 1941 р. в урочищі Сосонки, що на окраїні міста. Дорога до нього не містить жодних вказівних знаків, що значною мірою засвідчує маргіналізоване становище пам'яті про трагедію європейського єврейства у місті, яке прагне стати європейським (принаймні так воно часто артикулюється в риториці місцевих еліт). Актуалізація проблеми вшанування пам'яті жертв Голокосту не може не породжувати низку страхів. Перший з них має екзистенційне походження: говорячи про жертв Голокосту у Рівному, зрештою доведеться підняти дражливу тему участі у ньому місцевого населення – колишніх мешканців сіл, діти та внуки яких тепер є частиною міської громади. Другий має більш прагматичне походження – це реституція, яка на рівні ООН визначена невід'ємним елементом правосуддя перехідного періоду. Однак цей останній страх базується радше на одному поширеному міфі про те, що більшість рівненських євреїв емігрували за кордон і їхні нащадки зараз тільки й очікують приводу, щоб розпочати реституційні судові процеси. Насправді майже ніхто із єврейської громади міста (за поодинокими винятками) не пережив Голокосту, а тому нікому буде пред'являти реституційні вимоги. Реанімація пам'яті про Голокост у Рівному може стати радше символічним актом відновлення історичної справедливості в рамках *transitional justice*.

3. Третій комплекс страхів пов'язаний із польським культурним обличчям міста в минулому. Невід'ємною частиною регіональної пам'яті / мовчання є події на Волині у 1943 р. Неготовність до їх осмислення міською громадою, значна частина представників якої тою чи іншою мірою ймовірно ще зберігає елементи комунікативної пам'яті про них (або ж постпам'яті в інтерпретації М. Хірш), породжує лабіринт мовчазного заперечення і небажання говорити про польську культурну спадщину Рівного загалом [18].

І насамкінець третє припущення – це слабкість полікультурного компонента у загальнодержавній політиці пам'яті, яка не сприяє його впровадженню на локальному рівні. Зрештою, сам процес переозначення меморіального ландшафту міста відбувався під «чітким і пильним» керівництвом центральних органів влади, яким так намагалися «догоди-

ти» представники місцевого істеблшменту. Тому на відміну від більш стихійного та ініційованого на місці процесу «м'якої» деколонізації у 1990-х рр. ми отримали яскраво виражену етноцентричну візію конструювання довершеної моноетнічної системи символів.

Отож, рівненське прощання з імперією відбулося у кращих традиціях постколоніального дискурсу стирання її слідів із меморіального ландшафту міста без імперативу до переосмислення. У символічному сенсі означаємо такі результати декомунізації діалектичним законом «заперечення заперечення»: рівненська декомунізація стала запереченням всього, що стосується радянського спадку, і мовчазним запереченням того поліетнічного минулого, що було заперечене радянською політикою пам'яті. А декомунізація, оперта на запереченні, не здатна «звільнити» від привидів минулого.

Література

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / А. Ассман. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
2. Вулиці у Рівному перейменують на честь героїв [Електронний ресурс] // Інформаційний портал «Вісник». – Режим доступу: <http://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/rivne/21008/>
3. Гобсбаум Е. Вступ: винаходження традицій / Е. Гобсбаум // Винайдення традиції. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 12-28.
4. Гон М. Євреї міста Рівного між двома світовими війнами [Електронний ресурс] / М. Гон // Інститут юдаїки. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.rivne.org/history/evrei.php>
5. Грицак Я. Конструювання національного міста: випадок Львова / Я. Грицак // Дух і літера. – № 17-18. – С. 157-177.
6. Де у Рівному будуть вулиці Музичка, Чайки та Червонія? [Електронний ресурс] // Радіо «Трек». Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://radiotrek.rv.ua/news/de_u_rivnomu_budut_vulytsi_muzychka_chayk_u_ta_chervoniya_201830.html
7. Долганов П.С. Ідеологічна деколонізація топонімічної системи вербальних маркерів Рівного / П. С. Долганов // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2014. – Вип. 8. – С. 140-152.
8. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» № 595-VIII від 14.07.2015 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
9. Ільницька Т. У Рівному створюють колекцію перейменованих вулиць [Електронний ресурс] / Т. Ільницька // Газета «День». Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/news/020216-u-rivnomu-stvoryuyut-kolekciyu-pereymenovanyh-vulyc>

10. Казанцева Л. Про що розповіла музейна експозиція [Електронний ресурс] / Л. Казанцева // Київський університет. Газета Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://kunews.knu.ua/pro-shho-rozpovila-muzeyna-ekspozitsiya/>
11. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / А. Киридон. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 320 с.
12. Міський голова Рівного підписав розпорядження про перейменування вулиць міста [Електронний ресурс] // Газета «7 Днів». Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://7d.rv.ua/news/2016-02-24/miskyu-golova-rivnogo-pidpysav-rozporoyadzhennya-pro-pereymenuvannya-vulyts-mista>
13. Нора П. Всемирное торжество памяти [Электронный ресурс] / П. Нора // Журнальный зал. Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>
14. Пеленська О. Люстрація: чеський досвід для України? [Електронний ресурс] / О. Пеленська // Радіо «Свобода». Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/26629327.html>
15. Повний перелік перейменованих вулиць Рівного [Електронний ресурс] // Радіо «Трек». Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://radiotrek.rv.ua/news/povnyu_perelik_pereyменовanyh_vulyts_rivnog_o_spysook_207291.html
16. Рівняни збираються протестувати через перейменування вулиці Мірющенка [Електронний ресурс] // Інформаційний портал ERVEUA. – Режим доступу: http://erve.ua/news/society/rivnyany_zbyrayutsya_protestivaty_cherez_pereymenuvannya_vulytsi_miryushchenka_1605.html
17. У Рівному перейменують 32 вулиці [Електронний ресурс] // Радіо «Трек». Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://radiotrek.rv.ua/news/u_rivnomu_pereymenuyut_32_vulytsi_201558.html
18. Хирш М. Что такое постпамять [Электронный ресурс] / М. Хирш // Мемориал. Уроки истории. XX век. – Режим доступа: <http://urokiistorii.ru/node/53287>
19. Czarnota A. Decommunisation, law and Democracy. Transitional Justice in Post-Communist Central-Eastern Europe / A. Czarnota // From Totalitarianism to Democracy: Twisted and Unfinished Road. On the 20th Anniversary of the Fall of Communism in Eastern Europe. Proceedings of the International Conference (Montreal, October 21-22, 2009). – Krakow, 2011. – P. 132-154.
20. Khromeychuk O. What place for women in Ukraine's memory politics? [Electronic resource] / O. Khromeychuk // Open Democracy. Russia and beyond. – Available at: <https://opendemocracy.net/od-russia/olesya-khromeychuk/what-place-for-women-in-ukraine-s-memory-politics>

21. Villalba C. S. Transitional Justice: Key Concepts, Processes and Challengers. Briefing Paper / Clara Sandoval Villalba. – Institute for Democracy & Conflict Resolution – Briefing Paper (IDCR-BP-07/11). Part of the University Knowledge Gateway. – 13 p. – P. 2.
22. Yekelchyk S. National Heroes for a New Ukraine: Merging the Vocabularies of the Diaspora, Revolution and Mass Culture / Serhy Yekelchyk // *Ab Imperio*. – 2015. – № 3. – P. 97-123. – P. 98.

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.10.2017 р.

Рекомендовано до друку д.політ.н., професором Монолатієм І.С., д.політ.н., професором Лазаровичем Н.В. (Тернопіль)

FROM «SOFT» DECOLONIZATION TO DECOMMUNIZATION: ETHNOCENTRIC VISION OF THE CHANGE OF VERBAL MARKERS IN RIVNE PLACE NAMES SYSTEM

P. S. Dolhanov

Rivne State University of the Humanities

33027, Rivne, 12 Stepan Bandera st.;

tel. +380 (362) 26-48-69; email: petro.dolhanov@gmail.com

This article concerns to the problem of analyzing decommunisation process in Ukraine which has been running since 2015. The process of renaming streets in regional perspective of Rivne town has been described in this exploration. This scientific research is composed of description the process of renaming streets which was led by local authorities, analyze of the political context of those decisions and explanation of theoretical approaches which is suitable for decommunisation exploring. This exploration was realized with using the transitional justice methodology as well as the concepts of ideological decolonization of the collective memory by Pierre Nora. The decommunisation process was described in this article mostly as artificial and politically instrumental practice that does not lead to the whole decolonization of collective memory. As a result we can come to conclusion that renaming streets is a part of decolonization (but not main), which is closed on post-colonial discourse and victimhood rhetoric. Further deep reordering of the totalitarian past in Ukraine needs more reflective approach to the ideological decolonization of common memory. Another serious problem is re indoctrination of urban memorial space by nationalistic symbols instead of soviet which was accompanying the decommunisation process. Radical nationalistic as well as military discourses became a bright dominant in renaming streets in Rivne.

Key words: *memory policy, ideological decolonization, nationalism, transitional justice.*